

Woudrichem en de Oude Banne

Historisch onderzoek uitgevoerd door
Ferd van Roode
Update 23-2-2021,

Introductie

In deze beschrijving zijn de resultaten weergegeven van een historisch onderzoek naar de stad Woudrichem. Dit onderzoek in de archieven van het Streekarchief Land van Heusden en Altena (Salha) is begonnen in 2010. Het lezen is uitgevoerd door Johanna en Ferd van Roode, die sinds 2001 in het centrum van de vesting wonen. De bewerking van deze gegevens is uitgevoerd door Ferd. De resultaten heb ik beschreven in de website 'actumwoudrichem.nl'.

Die site is in de loop van het onderzoek met diverse separate notities uitgebreid. Die nieuwe vondsten zijn deels in de beschrijving van de hoofdtekst geïntegreerd.

Ferd. C. van Roode, geboren Vught 1937, afgestudeerd TUDelft civiele techniek 1965, loopbaan:

- Waterloopkundig Laboratorium (1965-1970),
- Researchmedewerker BoskalisWestminster (1970-1999),
- Universitair hoofddocent TUDelft (part time), afd civiele techniek en geowetenschappen (1986-2000).

De site is onderverdeeld in 3 hoofdgroepen:

de **Historie** van de stad in de loop der eeuwen tot omstreeks 1600.

'deel a'	Vesting van bewoners op een oeverwal.	1000 tot 1300
'deel b'	Handelscentrum van een stad in wording.	De 14 ^e eeuw
'deel c'	De middeleeuwse stad na zijn bloeiperiode.	De 15 ^e eeuw
'deel d'	De stad in de 16e eeuw.	De 16 ^e eeuw

de **Vestingstad**; zoals ontstaan na aanleg van de nieuwe vestingwerken rond 1600.

Hierin worden per straat de percelen en hun eigenaren tussen 1600 en 1830 beschreven.

de **Oude Banne**, waarin de landerijen rondom de stad worden gedetailleerd.

Verder worden in een aantal notitie's specifieke aspecten uitgewerkt.

Deze **separate notities** zijn :

'notitie 1'	'Het Stadsplan'	tussen 1560 en 1830
'notitie 2'	'Echt, Ooken en de Stadsvrijheid'	Kavels rondom de Stad
'notitie 3'	'Analyse, de 10 ^e penning voor huiseigenaren'	1555
'notitie 4'	'De Grafelijke Lenen in Woudrichem'	van oudsher tot 1600'
'notitie 5'	'De Koepoort'	rond 1600 met voorgangers
'notitie 6'	'Registers van Acten en Verpondingen'	alle gevonden persoonsgegevens.
'notitie 7'	'Worcum en Pieter-Bor'	1572 tot 1576
'notitie 8'	De Merwede van Loevestein tot Schelluinen,	Analyse kaart N.A. 4VTH 886

Samenvatting

De drie hoofdgroepen:

De Historie beschrijft de groei van de stad Woudrichem vanaf de 8e eeuw (**deel a**), de ontwikkeling tot handelscentrum (**deel b**), haar bloeiperiode van eind 15^e eeuw en de stagnatie daarna (**deel c**). Tenslotte ontstaat een totaal nieuwe situatie als gevolg van de stadsbrand in 1573 en de bestorming in 1574. Daarna volgt de ombouw tot vesting na 1585. (**deel d**).

Het accent van deze beschrijving ligt vooral op de civiel-technische aard van de ontwikkeling. De politieke situatie vormt de achtergrond van de gebeurtenissen en aan de economische aspecten heb ik geen aandacht besteed. De bronnen van de gebruikte gegevens zijn in de tekst genoteerd met verwijzing naar het bronnenoverzicht. Om het beeld compleet te krijgen heb ik soms veronderstellingen als aanvulling op de brongegevens moeten gebruiken. Deze zijn zoveel mogelijk gemotiveerd. Fantasie heb ik een enkele maal gebruikt om een leemte te vullen, maar dat is ook als zodanig vermeld. Het geschetste verleden is voor een deel opgebouwd door vanuit latere registraties terug te redeneren.

In de **Vestingstad** wordt de periode van wederopbouw vanaf 1580 beschreven. De indeling in straten en percelen wordt beschreven. In 1600 gaat de stad belasting invoeren op onroerend goed. Omdat een goede registratie van de gebouwen blijkbaar nog ontbreekt en veel percelen nog braak liggen, wordt volstaan met een belasting naar de waarde van de grond. Dat komt neer op een bedrag dat in principe de oppervlakte van het perceel aangeeft. Vanaf 1611 wordt ook de waarde van de bebouwing in de aanslag betrokken. Deze gegevens, samen met de transportactes die in schepenboeken zijn genoteerd, vormen de basis van een groot overzicht van alle percelen in de stad. Uit die lijsten met belastingaanslagen en de transportactes zijn veel namen van de eigenaren afgeleid. Het geheel daarvan, voor de periode van 1580 tot 1832, is in een groot overzicht gepresenteerd. Gegevens van na 1832 zijn via het kadaster beschikbaar en niet in deze tabellen uitgewerkt.

In de **Oude Banne** wordt het landbouwgebied beschreven dat onder de jurisdictie van Woudrichem valt. Het heeft in 1600 nog grotendeels de oorspronkelijke verkaveling. Het gebied is bij de Elisabethsvloed in 1421 wel door de zee overspoeld, maar heeft na droogvallen haar structuur behouden. Dit geldt niet voor de Nieuwe Banne. Een landkaart, door Daniel Schillinx in 1603 getekend, is zeer nauwkeurig en blijkt goed te relateren aan de mergentalen en verpondingen uit die tijd. Ook de opgaven van de 10^e penning uit 1555 blijken terug te vinden dankzij de vermelding van de oppervlakte van de percelen. Veel eigenaren van deze kavels wonen in de stad. Enkele namen in 1555 en in 1600 vertonen relaties die ik bij de analyse van de stad weer kon gebruiken. Op de kaart van Schillinx is ook het afwateringssysteem van de hele Banne, gedetailleerd met watergangen, sluisjes en heulen, te vinden.

De Notities:

De **plattegrond van de stad** komt in **notitie-1** aan de orde. Het enige document dat de situatie van de stad weergeeft vòòrdat in 1573 de stad verwoest wordt, is de opmeting door Jacob van Deventer. Dit document bestaat uit een drietal versies, die ondanks zeer grote overeenkomsten toch niet volledig identiek zijn. Ik heb een uitgebreide analyse gemaakt, juist van de verschillen, omdat daaruit de wijze van opmeten, intekenen en kopiëren valt af te leiden. Verder heb ik een aantal details kunnen verifiëren met gegevens uit schepenboeken van later datum. Het is interessant om deze plattegrond te vergelijken met de kadasterkaart van omstreeks 1832. De wijzigingen van het stratenplan blijken al direct bij de reconstructie van de stad na 1580 te zijn ingevoerd. De implementatie van het nieuwe vestingontwerp heeft evenwel grote delen van het stadsgebied afgesneden.

Notitie-2, Echt, Ooken en de Stadsvrijheid geeft een beeld van de directe omgeving van de stad. Als aan het eind van de 16^e eeuw de oevers van de rivieren Merwede en Maas, aan weerszijden van de stad, zwaar worden aangetast, bezwijken de dijken. Herdijking is, als gevolg van de oorlogstoestand, niet mogelijk en veel landerijen rond de stad gaan verloren. Dat betreft de polder de Echt ten westen van de stad en delen van de Ooken. Ook het stadsgebied aan de oostzijde, bekend als de Stadsvrijheid verandert in een uiterwaard. De plattegrond, die door Jacob van Deventer omstreeks 1558 getekend is, toont nog de oude oeversituatie. Die oeverlijnen, met de gegevens van de 10^e penning uit 1555, kon ik gebruiken om de kavels in die verloren polders te reconstrueren.

In **notitie-3** wordt een analyse gemaakt van de gegevens van **de 10^e penning in 1555**. Deze heffing, ingesteld door Margaretha van Parma, vermeldt de eigenaren of gebruikers van de gebouwen en de waarde van de panden. In 1555 zijn dat uiteraard de bewoners en panden in de stad van vòòr de verwoesting. Relaties met gegevens van na de brand zijn slechts sporadisch te vinden. Toch is het mij gelukt om op basis van de schaarse

overeenkomsten de volledige bebouwing van 1555 te benoemen en in overeenstemming te brengen met de aanduidingen op de kaart van Van Deventer. Voor alle straten binnen de stad, de buitenstad en de Oudendijk, heb ik de eigenaren van de huizen in 1555 op hun locaties opgetekend.

Notitie-4 beschrijft de ligging van de **leengebieden van de Grafelijkheid** zoals die in de leenregisters van oudsher, soms 13^e eeuw, zijn genoteerd. Dit betreft de lenen gelegen in de jurisdictie van Woudrichem en dus zowel binnen het stadsgebied als in de omliggende Bannen. Die leenregisters worden beëindigd als in 1590 de gravin haar rechten op die leengoederen verkoopt aan de Staten van Holland. Ofschoon de locaties van de lenen soms zeer summier zijn aangeduid, heb ik de meeste gebieden aan de hand van oppervlakte maten of namen van leenmannen gevonden. Daarbij heb ik de gegevens van de 10^e penning uit 1555 en de lijst van mergentalen uit 1600 kunnen gebruiken.

In **notitie-5** wordt de **Koepoort**, als onderdeel van de nieuwe vestingwerken, beschreven. Het ontwerp van die werken, gemaakt in 1583, voorzag echter niet in een poort op deze locatie. Maar de oude landpoort, als toegang vanuit het zuidoosten, moest wel vervangen worden. Voor een nieuwe doorgang in de wal aan de zuidzijde van de stad moet ook een aansluiting op het wegensysteem worden gemaakt en in de nieuwe gracht moet een ravelijn worden aangelegd. Deze Koepoort zal dan ook in fasen worden gerealiseerd en wordt pas in 1610 in gebruik genomen. Had de koepoort ooit een voorganger? Een tekening, omstreeks 1450 gemaakt, toont aan dat er in de toenmalige stadsmuur aan de zuidzijde van de stad een poort heeft gestaan.

De **Registers van Acten en Verpondingen** in **notitie 6** vermelden alle transacties met betrekking tot percelen of personen, in de periode 1579 tot 1820, die we in schepenboeken of rechtsgedingen, dan wel in notarisboeken, hebben gevonden. Ze zijn in verkorte vorm getabelleerd. Het vormt de basis voor deel B, de Vestingstad.

Notitie 7 bevat een analyse van de gebeurtenissen in de jaren 1572 tot en met 1576 in Woudrichem, op basis van het boek 'Nederlantsche Oorloghen Beroerten ende Borgerlijcke Oneenicheyden' van **Pieter Bor** gedrukt in 1621. De achtergronden van het afbranden van de kerken en kloosters in Woudrichem in 1573 door de Geuzen en vervolgens in 1574 het beleg en de bestorming van de stad door de Spaanse legereenheid van Chiapijn Vitello, worden beschreven.

Als **notitie-8** is '**De Merwede van Loevestein tot Schelluinen**' opgenomen. Dit is een analyse van een kaart die door het Hof van Holland is gebruikt in 1450 bij de behandeling van een visserijconflict. De kaart is in latere processen (1488 en 1538) weer gebruikt en van nieuwe bijschriften voorzien. De datering is niet op de kaart vermeld, maar wordt in deze notitie door mij afgeleid.